

УДК 811.161.3'373.21

ПРЫРОДНА-ГЕАГРАФІЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ ЯК УТВАРАЛЬНАЯ БАЗА МІКРАТАПОНІМАЎ ПАБУЖЖА

Ключевые слова: *апеллятив, микротопоним, мотивирующая основа, природно-географические термины, топоним.*

В статье осуществляется исследование апеллятивных микротопонимов Побужья. Определяются мотивирующие основы, используемые в процессе образования названий микрообъектов, соотносительных с природно-географическими терминами.

S.S. Clunduk, N.R. Yakubuk
Brest State University named after A.S. Pushkin

NATURE AND GEOGRAPHICAL TERMINOLOGY AS A WORD-FORMING BASIS OF POBUZHIE'S MICROTOPYMS

Key words: *appellative, microtoponym, motivating basis, nature and geographical terms, toponym.*

The article studies microtoponyms of Pobuzhie. It defines the motivating bases that are used while giving the names to micro objects which are correlated with nature and geographical terms.

Мікратапанімія Пабужжа складвалася і развівалася на працягу доўгага гістарычнага перыяду. Фарміраванне яе працякала нераўнамерна і спалучалася са зменамі сацыяльна-эканамічных умоў, спосабаў грамадскай вытворчасці, са зменамі акаляючага асяроддзя, што, зразумела, пакінула адбітак у тапаніміі.

Мікратапонімы любой тэрыторыі ў абсалютнай сваёй большасці індывідуальныя і непаўторныя. Гэта яскрава праяўляецца ў іх семантыцы і паходжанні. Аднак пры ўсёй разнастайнасці найменняў урочышчаў у мікратапаніміі даследуемага рэгіёна можна заўважыць назвы даволі блізкія па этымалогіі, семантыцы і форме. Яны складаюць больш ці менш выразна акрэсленыя групы і тыпы, што дае магчымасць сістэматызаваць і раскласіфікаваць зафіксаваныя на Брэстчыне мікратапонімы.

Тапанімісты даўно звярнулі ўвагу на актыўны ўдзел мясцовых геаграфічных тэрмінаў ва ўтварэнні ўласных геаграфічных назваў усіх катэгорый. У мікратапаніміі вага геаграфічнай наменклатуры вельмі значная. Так, на Пабужжы з прыродна-геаграфічнымі тэрмінамі суадносіцца 52% адапелятыўных мікратапонімаў. Мясцовае насельніцтва адбірае тыя семантычныя класы са складу апелятыўнай лексікі, якія найбольш адпавядалі патрэбам тапанімічнай практыкі. Жыццё прымушала людзей не проста фіксаваць прыродныя з'явы як факт рэчаіснасці, а пільна прыглядацца, дэталёва вывучаць іх прыкметы і якасці. У выніку адны з іх былі асвоены і набылі гаспадарчае значэнне, другія трапілі ў разрад нейтральных ці дугарадных.

Матывавальнымі асновамі выяўленых на Пабужжы найменняў мікрааб'ектаў, суадносных з прыродна-геаграфічнымі тэрмінамі, паслужылі галоўным чынам назвы мясцовага рэльефу і назвы расліннасці.

Найменні, утвораныя ад назваў рэльефу, складаюць каля 25% ад усіх адапелятыўных мікратапонімаў. Утваральнай базай для гэтай групы мікратапонімаў паслужылі словы, якія абазначаюць назвы ўзвышшаў, узвышаных месцаў, нізін, нізкіх месцаў, раўнін, ям, упадзінаў, балот, а таксама якасці і ўласцівасці глебы.

Нягледзячы на тое, што рэльеф Пабужжа ўвогуле носіць нізінны характар, у складзе мікратапаніміі гэтага рэгіёна досыць шырока прадстаўлены назвы ўзвышаных месцаў: **вал, верх (вэрх, вэзрх), востраў (остров, вістрово, вустров), выршок, высна, гара (гора, гура), горка (гурка), горб, горінэ места, града (гряда), градка (грядка, грядочка), груд, грудок, бугор, бугрына,**

курбан (кірган), купна, купына, пагорак (пагурок), пагурочак, узгорак (згорак, згірок, згурак, узгоркэ). Напрыклад: *узгорак (згорак, згірок, згурак, узгоркэ)* ‘узвышша, узгорак’: *Велікі ўзгорак* узв. (Вялікарыта Мал.), *Дыдок згорак* п. (Хоцінава Кам.), *Згурак* узв. (Агароднікі Кам.), *Кувалів згірок* узв. (Страдзечы Бр.), *Узгоркэ* частка л. (Дзівін Кобр.); *груд* ‘узгорак, высокае месца’: *Бэрозавы груд* узв. (Дамачава Бр.), *Білы груд* (Падлесе Бр.), *Вылыкі грудкі* луг (Знаменка Бр.), *Высокі грудок* с. (Церабунь Бр.), *Груд* луг (Верхалесе Кобр.), *Грудкы* п. (Дзямідаўшчына Кобр.), *Груда* п. (Крыўляны Жаб.); *гора (гара, гура)* ‘узвышша, узгорак, што ўзнямаецца над мясцовасцю’: *Вакулына гора* ўзв. (Чэрск Бр.), *Боровыська гара* г. (Бародзічы Кобр.), *Бабыцька гура* ўзв. (Ліпна Кам.), *Волчья гора* ўзв. (Забалоце Мал.), *Воронова гора* ўзв. (Навасады Бр.), *Грабовська гора* м. (Камянюкі Кам.), *Грэчэскі горы* ўзв. (Орхова Бр.); *верх (вэрх, вэрх)* ‘сенажаць на высокім месцы’: *Болото вэрх* с. (Рагозна Жаб.), *Вэрх* с. (Брадзяцін Мал.), *Вырхі* с. (Расна Кам.), *Вырхово* м. (Падлесе Бр.), *Вырхы* частка л. (Замшаны Мал.), *Вырикі* п. (Ліпна Кам.); *курбан* ‘узвышша ці старажытнае месца пахавання’: *Кірган* л. (Чэрск Бр.), *Кірган* узв. (Катэра Кам.), *Кірганы* ўр. (Алешкавічы Кам.), *Курбан* узг. (Ленінскі Жаб.), *Курганы* п. (М. Шчытнікі Бр.); *востраў (вустров, острувок)* ‘узвышша, узгорак’: *Вылыкі востраў* в-ў на б. (Высокае Мал.), *Вістрова* п. (Хаціслаў Мал.), *Высокі островок* с. (Вялічкавічы Кобр.), *Островок* в-ў на б. (Навалесе Мал.), *Островськэ* с. (Мелянькова Кобр.), *Островына* с. (Добрае Кобр.), *Остроўкы* п. (Федзькавічы Жаб.), *Острувок* узв. (Камароўка Бр.) і інш. Мікратапонімы з гэтымі лексічнымі асновамі ў пераважнай большасці з’яўляюцца назвамі узвышшаў сярод балота сенажацяў і зрэдку палёў.

У адзінкавых выпадках у якасці ўтваральных асноў мікратапонімаў даследуемага рэгіёна выкарыстоўваюцца такія назвы рэльефу, як *грэбень* ‘прадаўгаватае ўзвышша, грыўка’: *За грэбнем* п. (Вялічкавічы Кобр.); *барабан* ‘сенажаць на высокім месцы’: *Барабан* с. (Церабунь Бр.); *горб, гарбата* ‘круглы ўзгорак у выглядзе гарба’: *Горб* узв. (Каленкавічы Кам.), *Гарбата* гарыст. мясц. (Хаціслаў Мал.). Як відаць з прыкладаў, гэта назвы ўрочышчаў, што знаходзяцца на ўзвышаным месцы або на ўзгорку.

Такім чынам, усе названыя вышэй мікратапонімы маюць канкрэтную прывязку да тапаграфічнай прыкметы аб’екта, заключаюць у сабе яго рэальную характарыстыку.

У залежнасці ад спосабу жыцця ў розных народаў вызначаўся індывідуальны падыход да якасцей тых ці іншых прыродна-геаграфічных аб’ектаў. Мікратапанімія Пабужжа фіксуе нямала лексем, што абазначаюць нізінныя ўчасткі зямной паверхні, упадзіны, равы: *багна, балота (балоцішча, балотце, балотычко, болоне, болонне), даліна (долына, доліна, далінка), дол, жолаб, канава, кар’ер, лазок, нізіна (нызына, низэна, ніз, нізок), плёс (плесо, плес, плэс, пліс, плісцэ), поплаў, роў (рів, рыв, рыў), яма, яр*. Напрыклад: *даліна (долына, доліна, далінка)* ‘прастора ўздоўж рачнога ложка, часцей за ўсё гэта сенажаць’: *Воўча долина* л. (Тэўлі Кобр.), *Вылыка долина* п. (Падлесе Жаб.), *Грязкая долина* с. (Шумакі Бр.), *Довга долина* п., с. (Церабунь, Шумакі Бр.), *Далінка* ніз. (Унучкі Кам.), *Долина* п. (Гарэлкі Жаб.), *Доліна* ніз. (Ліпна Кам.); *роў (рів, рыв, рыў)* ‘канавы, утвораныя ад змыву глебы дажджом’: *Глубокі ровы* р. (Дубічна Мал.), *Гранычны рыў* р. (Рыцец Бр.), *Другі рыв уд рыкі* р. (Хамуціны Кам.), *Другі копаны рив* р. (Чэрск, Бр.), *Дулічэвы ровы* п. (Індычы Кам.), *Закопаны рив* р. (Чэрск Бр.), *За ровам* с. (Дубіны Кобр.); *ніз (нызына, низэна, ніз, нізок)* ‘частка ракі, блізкая да вусця’: *Нізок* ніз. (Гута Бр.), *Ныз* уч.п. (Замшаны Мал.), *Нызы* п. (Камянюкі Кам.), *Нызыны* м. (Верхалесе Кобр.), *Нызэна* яр (Камароўка Бр.), *Нізіна* ніз. (Дубіца Бр.); *плёс (плесо, плес, плэс, пліс, плісцэ)* ‘глыбокі ўчастак рэчышча ракі’: *Плёс* луг (Падбрадзяны Кобр.), *Плесо* с. (Ратайчыцы Кам.), *Плесынская* частка с. (Навічкавічы Кам.), *Плес* л. (Унучкі Кам.), *Плісцэ* луг (Новікі Кам.), *Плэс* л. (Пелішча Кам.), *Плэсы* луг (Гершоны Бр.) і пад.

У беларусаў, як і ў іншых славян, вельмі добра распрацавана балотная тэрміналогія. Якіх толькі відаў балот тут не сустранеш: голае, парослае расліннасцю, ржавае, бруднае, праточнае, застойнае ці гнілое, зыбучае і вязкае, бярозавае і альховае, асаковае і мохавае. У народзе ўсе яны добра распазнаюцца і маюць адпаведныя сваёй сутнасці назвы.

Мікратапонім *Балота* і вытворныя ад яго *балоцішча, балотце, балотычко, болоне, болонне* зарэгістраваны амаль у кожным населеным пункце, а часам у адной вёсцы ёсць некалькі *Балот*, з чаго можна зрабіць вывад, што апелятыў *балота* (гэтае слова абазначае не толькі нізкае месца, але і любое месца, затопленае вадой, гразкае месца) – адзін з самых распаўсюджаных на

Брэстчыне: *Балота* забал. мясц., дзе косяць сена (Навіцкавічы Кам.), *Балоцішча* луг (Воўчын Кам.) *Балотце* луг (Агароднікі Кам.), *Балотычко* забал. мясц. (Крыўляны Жаб.), *Болонне* п. (Прылукі Бр.), *Болоне* паша, луг (Кустын, Старае Сяло Бр.). У многіх выпадках *Балота* страціла сваё першапачатковае значэнне. Цяпер гэты мікратапонім не заўсёды заключае ў сабе рэальную характарыстыку аб'екта.

Семантыка мясцовага слова *багно* супадае з літаратурным 'багна' і значыць 'топкае, непраходнае балота'. З такой прыродна-геаграфічнай асновай зафіксаваны мікратапонімы *Багно*, *Багністое месца*, якія называюць палі, сенажаці, пашы на былым балотце. Між тым выяўлены і назвы лесу *Багон*, *Багны*, што, хутчэй за ўсё, узніклі на аснове распаўсюджанай на Брэстчыне лексемы *багон* за значэннем 'багун'.

Лакальная назва *лаз* 'балоцісты луг' з'явіліся асновай для ўзнікнення мікратапонімаў для абазначэння нізкага забалочанага лугу: *Лазок Блышчый* п. (Аніскавічы Кобр.), *Лазы* частка л. (Замшаны Мал.), *Лазышча* с. (Залескія Кобр.), *Лазэ* с. (Забалацце Мал.). Мікратапонім *Мачка* ніз. (Хаціслаў Мал.) паходзіць ад дзеяслова *макаць*, *намакаць*; у аснове назвы *Мачульшчэ* б. – апелятыў *мачулішчэ*, які па семантыцы супадае з літаратурным *мачулішча* 'затока, копанка, у якой мочаць лён, каноплі, палатно'; найменні ўрочышчаў *Поплаў* луг (Цюхінічы Бр.), *Поплавці* луг (Сцяпанкі Жаб.), *Попловы* луг (Крыўляны Жаб.) утвораны ад апелятыва *поплаў*, які ў мясцовых гаворках абазначае 'нізкі луг, не абавязкова заліўны, сенажаць або паша'.

Мікратапонімы, матываваныя лексемамі, што абазначаюць нізінныя ўчасткі зямной паверхні, звычайна замацоўваюцца за сенажацямі, пашамі і ляснымі ўрочышчамі, размешчанымі на нізкіх месцах. Палі з асновамі-назвамі *Роў*, *Балота*, *Долына* і г.д. складаюць выключэнне. Прычым у радзе выпадкаў гэтыя назвы адпостроўваюць прыродныя ўласцівасці не названага аб'екта, а суседняга з ім.

Мікратапонімаў, утвораных ад апелятываў, што абазначаюць роўныя месцы, якія, мала. У якасці іх лексічных асноў выступаюць апелятывы *галэ* (*галя*) 'голае месца, чыстае, не парослае лесам', *рувнына* (*ровно*) 'роўнае месца': *Галэ* м. (Шчэглікі Жаб.), *Галэ полэ* п. (Дубіца Бр.), *Галя* (Камароўка Бр.), *Рувнына* уч. з. (Прылукі Бр.), *Ровно* б. (Ратайчыцы Кам.).

Група мікратапонімаў, у аснове якіх ляжаць назвы расліннасці, таксама вялікая па колькасці намінацый (усяго налічваецца 798 мікратапонімаў – 23% ад агульнай колькасці адпелятыўных найменняў). Лексічнымі асновамі такіх мікратапонімаў паслужылі агульныя назвы лясных масіваў, зараснікаў, хмызнякоў, кустарнікаў (*лес*, *бор*, *пушча*, *гай*, *дуброва*, *маладзняк*, *пасадка*, *зараснік* і інш.) і канкрэтныя назвы парод дрэў, раслін, траў, іх частак (*асіна*, *вольха*, *вярба*, *вяз*, *граб*, *каліна*, *ліпа*, *ракіта*, *сасна*, *хвоя*, *елка* і інш.).

У групе намінацый з матывальнымі асновамі – агульнымі назвамі лясных масіваў, зараснікаў, хмызнякоў – найбольш прадстаўлены мікратапонімы з агульнаславянскай лексмай *лес*. Напрыклад: *Бабурыцкі лес* л. (Воўчын Кам.), *Білы лес* л. (Грушава Кобр.), *Лес Касцюшко* л. (Міцкі Бр.), *Лесовы луг* луг (Камянюкі Кам.), *Ліскі* л. (Чэрска Бр.), *Залісоччэ* п. (Хацінава Кам.), *Коло ліса* п. (Ленінскі Жаб.).

З лексмай *бор*, якая ў мясцовых гаворках, як і ў літаратурнай мове, мае значэнне 'сасновы лес', суадносяцца мікратапонімы, якія называюць лясныя ўрочышчы ці палі, размешчаныя каля лесу або на месцы былога лесу, напрыклад: *Бор* л. (Ляхаўцы Мал.), *Бір* л. (Боркі Мал.), *Барок* л. (Арэпічы Жаб.), *Борышча* п. (Залескія Кобр.), *Зайцёв бір* л. (Воса Кобр.), *Боровая* л. (Балоты Кобр.), *Борышча* п. (Залескія Кобр.), *Красны борок* л. (Горск Кобр.) і пад.

Ад слова *гай*, якім на Брэстчыне называюць 'малады лес як бярозавы, так і альховы, а таксама зараснікі вольхі і малінніку' часта ўтвараюцца назвы хмызняку і забалочанага лесу. Напрыклад: *Гай* л. (Дзяменічы Жаб.), *Гаёк* с. (Рагодна Жаб.), *Гаіўска гура* ўзг. (Ліпна Кам.), *Гаішча* паша (Вярхі Кобр.), *Гаішчэ* п. (Ліпна Кам.), *Гайкі* п. (Патрыкі Кобр.).

Сустрэкаюцца мікратапонімы, утвораныя ад апелятыва *дуброва*, які ў гаворках ўжываецца рэдка: *Дуброва* луг (Дубок Бр.), *Дубровка* б. (Дубок Бр.), *Дубровкі* л. (Навасады Бр.), *Дубровыца* л. (Дубіца Бр.), *Дуброўка* л. (Навасёлкі Кам.).

Некаторыя ўласныя назвы ўчасткаў маладога лесу ўзніклі ў выніку тапанімізацыі апелятываў *маладняк*, 'малады лес', *пасадка* 'месца, дзе пасаджаны маладыя расліны': *Маладняк*

л. (Рудавец Кам.), *Молодняк* л. (Ленінскі Жаб.), *Пасадка* л. (Камароўка Бр.), *Гразна пусадка* частка л. (Навіцкавічы Кам.).

Для наймення лясных урочышчаў, балот, часам палёў, парослых хмызам, выкарыстоўваюцца агульныя назвы кустарнікаў і зараснікаў: **карчы, кусты, зараслі, паросля**. Напрыклад: *Заруслі* л. (Вайская Кам.), *Корчі* л. (Міцкі Бр.), *Корчышча* л. (Галоўчыцы Кам.), *Кусце* луг (Пералум'е Жаб.), *Бур'ян* уч. л. (Навалессе Мал.), *Гушча* хм. (Прылукі Бр.), *Парослі* хм. (Баяры Кам.), *Паросля* ўзг. (Велікарыта Мал.).

Даволі шматлікую групу (463 назвы) складаюць мікратапонімы, утвораныя ад назваў парод дрэў, раслін, траў, іх частак. Часцей за ўсё ў якасці іх асноў выступаюць лексемы **бяроза і дуб**. Выкарыстоўваюцца таксама словы **асіна, вольха, вярба, вяз, граб, каліна, ліна, ракіта** і іншыя. Напрыклад: *Альшэна* ўч. л. (Харсы Бр.), *Берэзов груд* л. (Камянюкі Кам.), *Вырбына* п. (Камень Кобр.), *Грабовка Вылыка* п. (Залескія Кобр.), *Заосына* луг (Хаціслаў Мал.), *Звалялы дуб* п. (Лука Кобр.), *Кляновэ* л. (Старое Сяло Жаб.).

Мікратапонімы, утвораныя ад лексем **сасна, хвоя, елка, яліна** называюць звычайна хвойныя лясы (у адзінкавых выпадках палі і балоты), напрыклад: *Хваіна* л. (Гута Бр.), *Хвёйка* л. (Прыбарава Бр.), *Хваёвае* л. (Забалацце Мал.), *Заялына* б. (Ляхаўцы Мал.), *Заялынінэ* п. (Масевічы Мал.), *Сосновы ліс* п. (Селяхі Бр.), *Сосновэц* узв. (Вялічкавічы Кам.). Пераважаюць назвы з коранем **-хвай-**, якія амаль без выключэння служаць назвамі маладых насаджэнняў хвойнага лесу.

Крыніцай мікратапонімаў выступаюць таксама назвы пладовых дрэў – **вішня, яблыня, груша**. Такія мікратапонімы называюць звычайна палі: *Вішня* п. (Клейнікі Бр.), *Вішенкі* уч. з. (Тэльмы Бр.), *Вышынька* п. (Хацінава Кам.), *Грушка* с. (Добрае Кобр.), *Яблынька* м. (Тамашоўка Бр.).

Зафіксаваны і мікратапонімы, якія матывуюцца назвамі асобных раслін, траў, імхоў. Напрыклад: *Багныско* месца ў л. (Кацельня Баяр. Бр.), *Багуннік* уч. л. (Замшаны Мал.), *Блюшынікі* луг (Шышова Кам.), *Бруснічнік* месца ў л. (Паніквы Кам.), п. (Ляхаўцы Мал.), *Моховіна* б. (Запруды Кобр.), *Вэрос* л. (Рудня Бр.), *Крапіўніца* б. (Стрыганец Жаб.), *Лопухі* п. (Пералум'е Жаб.), *Чырэт* с. (Скокі Бр.), *Хмілёўка* л. (Навасады Бр.).

Адзінкавыя мікратапонімы ўтвораны ад назваў ягад і ягаднікаў і абазначаюць пераважна лясныя ўрочышчы і балоты. Напрыклад: *Маліна* хм. (Шышова Кам.), *Малінава* частка л. (Яўсімавічы Кобр.), *Маліновэ місцэ* ўч. л. (Рыццэ Бр.), *Чырныччэ* п. (Верхалессе Кобр.).

Для даследуемай тэрыторыі характэрнай адзнакай з'яўляецца шырокае выкарыстанне ў якасці мікратапанімічных асноў назваў мясцовай флоры. Для жыхароў гэтых мясцін лес і расліны мелі (і зараз маюць) першаступеннае гаспадарчае значэнне. Тут людзі адваёўвалі кавалкі ворнай зямлі, церабілі хмызнякі для сенажацей. Нарэшце, лясныя масівы на ўсіх этапах чалавечага грамадства былі добрым арыенцірам на мясцовасці. Таму цесная сувязь паміж мікратапанімічнымі асновамі і матывуючымі іх назвамі мясцовай флоры зусім заканамерная і абумоўлена гаспадарчай практыкай чалавека.

Такім чынам, мікратапонімы, матываваныя апелятывамі, што абазначаюць прыродна-геаграфічныя паняцці, найбольш шырока фіксуюць у сваім складзе назвы, звязаныя з тапаграфічнымі асаблівасцямі мясцовасці, і, як правіла, характарызуюць мясцовы рэльеф. Прычым лексіка-семантычныя асаблівасці матывавальнай асновы звычайна абумоўліваюць замацаванасць мікратапоніма за тым ці іншым відам географічнага аб'екта.

Спіс умоўных абазначэнняў

Раёны: Бр. – Брэсцкі; Жаб. – Жабінкаўскі; Кам. – Камянецкі; Кобр. – Кобрынскі; Мал. – Маларыцкі.

Іншыя скарачэнні: б. – балота; в. – вёска; в.-ў. – востраў; г. – гара; гарыст. мясц. – гарыстая мясцовасць; д. – дарога; л. – лес; м. – мост; п. – поле; с. – сенажаць; узв. – узвышша; узг. – узгорак; ур. – урочышча; уч. – участак; хм. – хмызняк; р. – роў; ніз. – нізіна.

Літаратура

1. Беларуская анамастыка : зб. Артыкулаў / НАН Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэд. В. П. Лемцюгова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 173 с.

2. Беларуская анамастыка : зб. Артыкулаў / НАН Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэд. М. В. Бірыла, В. П. Лемцюгова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 447 с.